

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ УКРАЇНИ

SCIENTIFIC APPROACHES TO INDIVIDUAL PREVENTIVE MEASURES FOR PREVENTING THE COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENSE BY A CONVICT IN PENAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Хайнацький Є.С., к.ю.н., суддя
Печерський районний суд міста Києва

У статті зазначено, що важливе місце у системі запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення посідають індивідуально-профілактичні заходи, які між собою взаємозв'язані і вирішують єдине завдання запобігти в місцях несвободи ДКВС України вчинення кримінального правопорушення. Завдяки проведеному дослідженню встановлено сутність і зміст індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення, яке здійснюється відповідними суб'єктами запобігання згідно до приписів нормативно-правових актів. Крім цього, доведено, що заходи індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення спрямовані на виявлення засуджених, схильних до вчинення нових кримінальних правопорушень, а також здійснення на них і оточуюче середовище профілактичного впливу з метою недопущення вказаних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України. В процесі проведеного нами дослідження виокремлено групу заходів індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення серед яких: обов'язкове виявлення осіб, які реально схильні до вчинення нового кримінального правопорушення; проведення ґрунтовного аналізу поведінки цих осіб з метою встановлення джерел негативного впливу на них; виявлення причин і умов негативного впливу на засуджених в установах виконання покарань ДКВС України; контроль за поведінкою осіб, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення в установах виконання покарань ДКВС України; проведення щоквартальних перевірок результатів здійснених заходів індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення. Сформульовано авторське визначення індивідуально – профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення – це комплексна системна робота персоналу установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України по виявленню серед засуджених, які прибули для відбукання покарання в місця несвободи осіб схильних до вчинення нового кримінального правопорушення.

Ключові слова: наукові підходи, напрями, запобігання, засуджений, індивідуальне, профілактичне, кримінальне правопорушення, установа, виконання, покарання, Державна кримінально-виконавча служба України.

The article notes that an important place in the system of preventing the commission of new criminal offenses by convicts in penal institutions of Ukraine is occupied by individual-preventive measures, which are interconnected and solve a common task – to prevent the commission of criminal offenses in places of deprivation of liberty of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Based on the conducted research, the essence and content of individual-preventive prevention of new criminal offenses committed by convicts in penal institutions of Ukraine have been established. These measures are carried out by the relevant prevention entities in accordance with the provisions of regulatory legal acts. In addition, it has been proven that individual-preventive measures aimed at preventing new criminal offenses by convicts in penal institutions of Ukraine are focused on identifying convicts prone to committing new criminal offenses, as well as applying preventive influence on them and their environment in order to avoid such offenses in the places of deprivation of liberty of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

During the conducted study, a set of individual-preventive measures was identified, including: mandatory identification of persons who are actually prone to committing new criminal offenses; thorough analysis of the behavior of such persons in order to determine the sources of negative influence on them; identification of causes and conditions of negative influence on convicts in penal institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine; monitoring the behavior of persons prone to committing new criminal offenses in penal institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine; conducting quarterly reviews of the effectiveness of the implemented individual-preventive measures aimed at preventing convicts from committing new criminal offenses in penal institutions of Ukraine.

The author's definition of individual-preventive prevention of new criminal offenses committed by convicts in penal institutions of Ukraine is formulated as follows: it is a comprehensive systematic work carried out by the personnel of penal institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine to identify among convicts who have arrived to serve their sentence in places of deprivation of liberty those individuals prone to committing new criminal offenses.

Key words: scientific approaches, directions, prevention, convict, individual, preventive, criminal offense, institution, execution, punishment, State Criminal and Executive Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Серед заходів запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушенням вітчизняні вчені виділяють індивідуально-профілактичні заходи. З одного боку, вони тісно взаємозв'язані з іншими заходами, а з іншого боку, вони вирішують ще на стадії соціалізації в карантині розподілу і діагностики, хто із засуджених схильний до вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі ДКВС України), а хто ні.

Вивчення наукової літератури, що проблем запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушенням показало, що на рівні наукових підходів індивідуально-

профілактичні заходи піддавалась певному аналізу на рівні предмета дослідження науковцями пенітенціарного спрямування.

Звичайно ми переконані в тому, що проблема запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення на рівні індивідуально – профілактичних заходів має здійснюватись не стихійно, безсистемно, а шляхом аналізу теорії і практики, що і стало питанням підготовки даної статті.

Метою статті є окреслення основних наукових підходів щодо індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення та обґрунтування на їх основі висновків про можливе його приведення у відповідність міжнародним стандартам

поводження з ув'язненими та засудженими в установах виконання покарань України.

Стан досліджень свідчить про те, що найбільш розвиненим напрямом знань про наукові підходи індивідуально – профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення традиційно продовжує залишатися серед вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, серед яких: К. А. Автухов, А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, В. В. Голіна, Б. М. Головкин, Л.Ф.Гула, В. К. Гришук, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джука, В. М. Дрьомін, О. І. Іваньков, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, І.О.Колб, І. М. Копотун, Д.В. Колодчин, О. В. Лисодєд, Л.О. Мостепанюк, П. П. Михайленко, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, Ян. В. Стрелюк, А. Х. Степанюк, О.В. Хорошун, П. Л. Фріс, О. О. Шкута, та інші.

Наразі вихідним, центральним положенням, якими керувалися вітчизняні вчені при формулюванні наукових підходів індивідуально – профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення є те, що саме особа засуджена становить собою джерело суспільно-небезпечних протиправних дій, хоча вчиненню нового кримінального правопорушення можуть сприяти як внутрішні та і зовнішні умови. Зазначене положення є особливо важливим для діяльності установ виконання покарань ДКВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи наукові підходи щодо індивідуально – профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення, ми зазначаємо, що серед науковців пенітенціарного спрямування відсутня єдина думка щодо поняття індивідуально-профілактичне запобігання в місцях несвободи ДКВС України відсутня єдина думка. Так, одні науковці вважають, що індивідуально-профілактичне запобігання кримінальним правопорушенням може розглядатися тільки в єдності загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів [1, с. 39].

Інші вважають, що індивідуально-профілактичне запобігання кримінальним правопорушенням – це різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи, воно становить ту його частину, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру [2, с. 146]. До речі, і сама пенітенціарна кримінологія розглядає індивідуально-профілактичне запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушенням, як захід запобігання – пенітенціарного рецидиву.

Отже, індивідуально-профілактичне запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення ми розглядаємо, як необхідність забезпечити особисту безпеку засудженого і персоналу місць несвободи ДКВС України шляхом вивчення тих осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, та впливу на них індивідуальними бесідами, письмовими попередженнями, постановкою на профілактичний облік.

Ми вважаємо, що індивідуально-профілактична робота персоналу установ виконання покарань ДКВС України направлена не тільки на виявлення осіб, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, це також діяльність державних і недержавних організацій та їх представників на засуджених в місцях несвободи ДКВС України з метою позитивної соціальної корекції на їх поведінку, нейтралізації фактів, які негативно впливають на порядок і умови виконання/відбування покарання.

Отже, узагальнюючи наукові позиції вітчизняних вчених щодо індивідуально – профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань

України нового кримінального правопорушення можна дійти висновку, що індивідуально-профілактичне запобігання передбачає певний комплекс профілактичних заходів, які мають здійснювати спеціальні суб'єкти запобігання на засуджених схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, а також здійснення виховного та профілактичного впливу щодо їх виправлення і ресоціалізації.

Ми вважаємо, що в основі розгляду заходів індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення варто звернути увагу:

1) на стадію соціалізації, в карантині діагностики та розподілу, оскільки вивчаючи особові справи засуджених можна встановити осіб, раніше судимих і від яких найімовірніше можна очікувати вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України;

2) вивчення поведінки засуджених в часи коли особа перебувала у СІЗО ДКВС України;

3) на підготовку індивідуальної програми роботи із засудженими схильними до вчинення кримінального правопорушення в місцях несвободи ДКВС України з метою застосування до них заходів виправлення і ресоціалізації.

Такий розгляд заходів індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення може принести позитивні результати, якщо персонал установ виконання покарань ДКВС України компетентно підійде до їх застосування, виходячи з наступних напрямків роботи.

Перший напрям індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення, полягає у виявленні осіб, які володіють психологічними якостями лідерів і організують в установах виконання покарання ДКВС України злочинні формування негативної спрямованості.

До речі, як показало проведене нами дослідження саме злочинні формування негативної спрямованості виступають організаторами вчинення в установах виконання покарань нових кримінальних правопорушень, зокрема, до них належать наступні статті Кримінального кодексу України (далі – КК України): 1) ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390); 2) злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391); 3) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392); 4) втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393); 5) втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394)[3].

Звичайно за нашим дослідженням, злочинні формування негативної спрямованості широко використовують фонові явища в місцях несвободи ДКВС України, зокрема: азартні ігри, вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних речовин та їх аналогів, кримінальну субкультуру тощо. Більше того, засуджені, які входять у злочинне формування негативно ставляться до засобів виправлення і ресоціалізації.

Отже, варто підтримати позицію вітчизняного вченого І.М. Копотуна, про те, що на профілактичний облік в установах виконання покарань ДКВС України мають бути поставлені всі засуджені, які прираховують себе до лідерів та «авторитетів» злочинного середовища, «злочинців у законі»; засуджені за злочини проти основ національної безпеки; засуджені за вбивство на замовлення; засуджені за бандитизм; схильні до вживання та розповсюдження наркотичних та одурманюючих речовин, спиртних напоїв; схильні до втечі та злісної непокорі вимогам адміністрації та дій, що дезорганізують роботу установ, схильні до вчинення суїциду та заподіяння тілесних ушкоджень тощо [4, с. 467-468].

Разом із тим суспільна небезпека вчинення засудженими в установах виконання покарань ДКВС України нових кримінальних правопорушень, має свою специ-

фіку і підвищується в результаті того, що за допомогою їх не тільки порушується нормальна діяльність установ, які забезпечують порядок і умови виконання і відбування покарання, створює сприятливі умови для групової непокорі, масовим заворушенням, втечам тощо.

Як показали результати нашого дослідження, зазначені заходи реалізуються у межах змісту індивідуальної програми соціально-виховної роботи, яка складається на кожного засудженого, позбавленого волі, за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики, психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики, та затверджується начальником установи виконання покарань ДКВС України (ч. 2 ст. 95 КВК) [5].

Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення п. 1 розділу XXIII ПВР УВП, відповідно до яких з метою підтримання належного правопорядку в УВП, запобігання кримінальним правопорушенням серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень [6].

Другий напрям індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення є вивчення засуджених, схильних до протиправної поведінки, з метою планомірної та диференційованої організації процесу запобіжного впливу. Зокрема, на цьому напрямі індивідуально-профілактичного запобігання проводиться з урахуванням особливостей особистості правопорушників, ступеня їх соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого раніше кримінального правопорушення та інших даних, що мають значення для правильного вибору засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

Звичайно для здійснення індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення, персоналом ДКВС України повинен мати відомості кримінально-правового характеру про особу засудженого: кількість судимостей; скільки років відбував покарання у місцях несвободи; в яких установах виконання покарань ДКВС України відбував покарання; за які кримінальні правопорушення, і на який строк притягувався до кримінальної відповідальності; кримінальне правопорушення вчинене одноосібно або у складі злочинної групи; чи вчиняв кримінальні правопорушення під час відбування покарання; чи застосовувалося до нього звільнення з випробуванням, умовно-дострокове звільнення, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; чи змінювалися умови відбування покарання тощо.

Варто також зазначити, що на даний час велике значення для організації індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення має робота психологічної служби ДКВС України. Саме психологи можуть надати допомогу оперативним працівникам, начальникам соціально-психологічної роботи у вивченні характеру та поведінки засудженого: наскільки він скромний, грубий, спокійний, дратівливий, запальний, озлоблений, агресивний, слабовільний, егоїстичний; чи здатний стримувати свої психічні прояви; чи відрізняється самовладанням; чи визнає морально-етичні норми; чи схильний до паразитичного існування; який ступінь ризику кримінальної поведінки тощо [7, с. 29].

Інформацію, отриману від працівників психологічних служб, оперативні підрозділи установ виконання покарань ДКВС України можуть використовувати при залученні до конфіденційного співробітництва, виявленні намірів засудженого, розміщенні по відділеннях тощо. Тому, ефективність індивідуальної роботи багато в чому залежить від повноти зібраної інформації про засудженого. У ній мають бути відображені: його вікові особливості, загальноосвіт-

ний рівень, соціальна спрямованість, сімейний стан, рід трудової діяльності на волі, наявність спеціальності, стан здоров'я, зв'язки, схильність до алкоголю і наркотиків, інтереси, захоплення, звички, мотиви протиправної поведінки тощо [8, с. 178].

Для з'ясування та аналізу такої інформації адміністрація установ виконання покарань ДКВС України через оперативні підрозділи вивчають різного роду документи, а саме: особові справи засуджених; скарги та заяви засуджених, їхніх родичів та інших осіб; матеріали медичних частин установи; матеріали інших частин і служб установи, відомчих перевірок, подань прокуратури; характеристики слідчого та орієнтування адміністрації СІЗО або установи виконання покарань, де засуджений тримався раніше; повідомлення органів внутрішніх справ; особисті спостереження оперативних працівників; розвідувальне опитування засуджених; опитування засуджених із використанням поліграфа; інформація від негласного апарату; переписки засуджених [8, с. 179].

До речі, за нашим дослідженням саме отримана первинна інформація про вищевказаних осіб в обов'язковому порядку перевіряється. При її підтвердженні вживаються заходи до ретельного вивчення особистості засудженого і встановлення за ним повсякденного спостереження з боку працівників відділу нагляду і безпеки, психологів, начальників соціально-психологічних відділень, медичних працівників, а також негласного апарату.

Третій напрям індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення пов'язаний із здійсненням заходів які направлені на виправлення і ресоціалізацію засудженого, а також надати допомогу щодо відмови від вчинення нового кримінального правопорушення. Важлива роль на цьому етапі відводиться таким суб'єктам запобігання, як працівникам оперативних підрозділів, працівникам соціально-психологічного відділення установи виконання покарань ДКВС України.

Для проведення окремих заходів виправлення і ресоціалізації можуть залучаються також інші суб'єкти запобігання, зокрема, працівники відділу нагляду і безпеки, психологи. Працівники відділу соціально-виховної та психологічної роботи в процесі індивідуальних бесід роз'яснюють лідерам злочинних формувань згубність вчинюваних ними кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинені діяння, використовують у виховному процесі можливості родинних та інших позитивних зв'язків, застосовують заходи заохочення і стягнення.

Враховуючи той факт, що застосування заходів індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення залежить від відповідних суб'єктів ми звернули увагу на дослідження вітчизняного вченого Л. Ф. Гули, який досліджуючи організаційно-правові заходи протидії протиправній діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України занотував, що у 70-80% зазначені суспільно-небезпечні діяння вчиняли особи, які не перебували на профілактичних обліках СІЗО та УВП, а понад 60% таких засуджених мали по два і більше дисциплінарні стягнення, але злісними порушниками не були визнані, бо за формальними підставами не підпадали під дію ст. 133 КВК з цих питань [9, с. 20].

Варто також звернути увагу і на позицію іншого вітчизняного вченого В.А. Носенко, який досліджуючи запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи в кримінально-виконавчій установі закритого типу також звертає увагу на проблему заходів індивідуально-віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням. Сутність цієї проблеми на думку вченого полягає у тому, що у структурі засуджених, позбавлених волі, майже 30% складають особи, які відносяться до категорії наркоманів та алкоголіків [10, с. 2].

Поряд з цим, як показали результати вивчення індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими, у їх змісті профілактичні заходи, спрямовані на запобігання потраплянню до цих осіб заборонених предметів, виробів і речовин, майже відсутні або зведені до формалізму, враховуючи, що на зазначені цілі кошти з Державного бюджету України майже не виділяються, позаяк корегування психіки та в цілому здоров'я такої категорії засуджених має здійснюватися у спеціальних клініках, які у сфері виконання покарань України не функціонують саме через брак коштів [11].

В процесі проведеного нами дослідження виокремлено групу заходів індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення серед яких:

- обов'язкове виявлення осіб, які реально схильні до вчинення нового кримінального правопорушення;
- проведення ґрунтовного аналізу поведінки цих осіб з метою встановлення джерел негативного впливу на них;
- виявлення причин і умов негативного впливу на засуджених в установах виконання покарань ДКВС України;
- контроль за поведінкою осіб, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення в установах виконання покарань ДКВС України;
- проведення щоквартальних перевірок результатів здійснених заходів індивідуально-профілактичного запобігання

вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення.

Вищевикладене дозволило сформулювати авторське визначення індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення – це комплексна системна робота персоналу установ виконання покарань Державної кримінально–виконавчої служби України по виявленню серед засуджених, які прибули для відбування покарання в місця несвободи осіб схильних до вчинення нового кримінального правопорушення.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що завдяки проведеному дослідженню встановлено сутність і зміст індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення, яке здійснюється відповідними суб'єктами запобігання згідно до приписів нормативно-правових актів. Крім цього, доведено, що заходи індивідуально-профілактичного запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань України нового кримінального правопорушення спрямовані на виявлення засуджених, схильних до вчинення нових кримінальних правопорушень, а також здійснення на них і оточуюче середовище профілактичного впливу з метою недопущення вказаних правопорушень в місцях несвободи ДКВС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колб О. Г. Кримінальна субкультура та її вплив на насильство в місцях несвободи. *Щорічні читання наукової школи «Інтелект»*: матеріали міжнар. наук.– практич. конфер. (Чернігів, 25 травня 2020 р.). Чернігів: Університет державної фіскальної служби. 2020. С. 45–47.
2. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
3. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.06. 2024р)
4. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : моногр. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 154. (дата звернення 20.02. 2024 р)
6. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року №2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0622-19#Text> (дата звернення 04.11.2024).
7. Основи пенітенціарної психології : навч. посіб. / [Крейдун Н. П., Лактіонов О. М., Сорока А. В., Скоков С. І.]. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 140 с.
8. Гула Л. Ф. Організаційно-правові заходи протидії протиправній діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України: монографія / за заг. ред. проф. В. Л. Ортинського. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. 380 с.
9. Носенко В.А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи в кримінально-виконавчій установі закритого типу. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро : Дніп. держ. ун-т. внутр. справ, 2020. 243 с.
10. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 04.11.2024).